

Тема 8. ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ПРАВА

- 1. Предмет, принципи й завдання сімейного права. Поняття шлюбу та сім'ї.**
- 2. Підстави виникнення та припинення шлюбу.**
- 3. Поняття “шлюбний контакт”.**
- 4. Особисті та майнові права й обов'язки подружжя.**
- 5. Права та обов'язки батьків і дітей. Аліментні зобов'язання батьків і дітей.**
- 6. Опіка та піклування.**

- 1. Предмет, принципи й завдання сімейного права. Поняття шлюбу та сім'ї.**

Частина 1 ст. 51 Конституція України проголошує: “Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі”. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сімейний кодекс України регулює сімейні відносини з метою: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Становлення України як суверенної, незалежної держави можливе лише за умови надійного функціонування її економіки. Проблема розвитку житлового господарства, яка є важливою сферою економіки, - необхідна складова умова переходу нашої країни до ринкової моделі економічного розвитку, що знайшло відображення і поступове вирішення у нормативно-правових актах із питань житлового законодавства.

- 1. Предмет, принципи й завдання сімейного права. Поняття шлюбу та сім'ї.**

Сімейне право - сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові й пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї.

Основним правовим джерелом шлюбно-сімейних відносин є Сімейний кодекс України (далі за текстом - СК України) , який був прийнятий 10.01.02 р. і набрав чинності із введенням у дію Цивільного кодексу України (з 01.01.2004 р.). Він визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя, підстави виникнення та зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Законодавством України передбачені такі **принципи** сімейного права: рівноправність громадян у сімейних відносинах; рівноправність чоловіка і жінки у сімейних відносинах; одношлюбство (моногамія); свобода і добровільність вступу до шлюбу; свобода в розірванні шлюбу; державна турбота про материнство й дитинство, охорона їхніх інтересів, заохочення материнства; взаємна турбота членів сім'ї один про одного.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Слід зазначити, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має також одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не слід перечат моральним засадам суспільства.

Згідно зі ст. 21 СК України, проживання однією сім'єю жінок та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. **Релігійний обряд шлюбу** також не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав і обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

2. Підстави виникнення та припинення шлюбу

Шлюб - це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

СК України визначає загальні засади укладання шлюбу. Ним визначені наступні положення:

1) згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку. Шлюбний вік установлюється у 18 років для чоловіків і в 18 років - для жінок.

2) Кодексом визначені категорії осіб, шлюб між якими **заборонений**. Так відповідно до ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи: які є родичами по прямій лінії споріднення; рідні брат і сестра; двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця.

Особи, які вступають у шлюбні відносини, **мають право**: бути взаємно обізнаними про стан здоров'я один одного (Ст. 30 СК України); вибору прізвища (одного із подружжя, збереження свого або приєднання до свого прізвища другого з подружжя); вирішувати питання про місце проживання; вибору занять, професії; спільно вирішувати питання життя та виховання дітей та ін.

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором особисто. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність через три місяці від дня її подання.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, із їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

Ст. 31 СК України дає визначення поняття заручин і заручених. Так, зарученими вважаються особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Заручини не створюють обов'язку вступу до шлюбу. Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати іншій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля.

Шлюб **реєструється** через один місяць від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до закінчення цього строку. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви.

Шлюб реєструється у приміщенні державного органу реєстрації актів цивільного стану. Разом із тим, ст. 33 СК України дозволяє реєстрацію шлюбу за заявою наречених в урочистій обстановці в іншому місці.

Шлюб є підставою для виникнення **прав та обов'язків подружжя**. СК України визначає окремі випадки, в яких шлюб може бути визнаний **недійсним**. Так, недійсним визнається шлюб: зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; зареєстрований між

особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.

СК України розмежовує випадки, при яких шлюб обов'язково визнається або може визнаватися недійсним за рішенням суду. Так, шлюб визнається недійсним **за рішенням суду**: якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка; у разі його фіктивності.

Згідно зі ст. 40 СК України, шлюб також може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований: між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, установлених СК України; між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою (дядьком) та племінником (племінницею); з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для іншого з подружжя і їхніх нащадків; з особою, яка не досягла шлюбного віку, і якій не було надано права на шлюб.

Законодавством передбачений такий **порядок припинення шлюбу**:

1. Унаслідок смерті одного з подружжя або визнання його померлим.
2. Унаслідок розірвання шлюбу: органами державної реєстрації актів цивільного стану або за рішенням суду.

Органами державної реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється за такими підставами: 1) за заявою подружжя, яке немає дітей; 2) за заявою одного з подружжя, якщо інший із подружжя: визнаний безвісно відсутнім, визнаний недієздатним, засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як на 3 роки.

За рішенням суду шлюб припиняється за такими підставами: 1) за спільною заявою подружжя, яке не має дітей; 2) за позовом одного з подружжя.

Згідно зі ст. 110 СК України, позов про розірвання шлюбу не може бути поданий під час вагітності дружини та протягом 1 року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини. Чоловік, дружина мають право подати позов про розірвання шлюбу в період вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою, а також до досягнення дитиною 1 року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою, або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено з актового запису про народження дитини.

Особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану, за заявою колишньої

дружини або чоловіка. Розірвання шлюбу засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України. Після розірвання шлюбу та одержання Свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб.

Жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебував після цього у повторному шлюбі.

3. Шлюбний договір

Подружжя та особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, мають право на укладення шлюбного договору. Якщо стороною шлюбного договору є неповнолітня особа, на його укладання потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки, а також майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми, не може зменшувати обсяг прав дитини, які встановлені законодавством, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище. За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення.

У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків, чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу.

Ст. 100 СК України дозволяє **зміну подружжям умов шлюбного договору**. Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується. На вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

Ст. 101 СК України дозволяє подружжю відмовитися від шлюбного договору. Права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього.

На вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду на підставах, що мають істотне значення, зокрема, в разі неможливості його виконання, а також може бути визнаний недійсним.

4. Особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя

Особисті права та обов'язки - це такі, що не мають майнового змісту.

Глава VI СК України визначає такі права: право на материнство; право на батьківство; право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності; право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток; право дружини та чоловіка на зміну прізвища; право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; право дружини та чоловіка на особисту свободу; дружина та чоловік мають право на вибір місця свого проживання; дружина та чоловік мають право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин; кожен із подружжя має право припинити шлюбні відносини. Обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю.

СК України розмежовує поняття **“особиста приватна”** та **“спільна сумісна” власність подружжя**.

Згідно з чинним законодавством, члени подружжя мають і відповідні **майнові права та обов'язки**.

Так, згідно зі ст. 87 СК України, **особистою приватною власністю** дружини (чоловіка) є: майно, набуте кожним із них до шлюбу; майно, набуте кожним із подружжя за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; майно, набуте кожним із подружжя за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто; речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя; премії, нагороди, які кожен із подружжя одержав за особисті заслуги.

Разом із тим, суд може визнати за іншим із подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню; кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка одному з подружжя належала, а також як відшкодування завданої їм моральної

шкоди; страхові суми, отримані одним із подружжя за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням.

Сімейним кодексом визначені підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя. Так, майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Законодавством також передбачені **права та обов'язки подружжя по утриманню один одного**. Так, подружжя зобов'язується матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що інший з подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той з подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Разом із тим, Закон **позбавляє права на утримання** того із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також того, хто став непрацездатним у зв'язку з учиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом. Той з подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою іншого з подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування збитків.

Слід зазначити, що розірвання шлюбу **не припиняє права особи на утримання**, яке виникло у неї за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом 1 року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги, і якщо її колишній чоловік чи колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала інвалідом через 1 рік від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка (дружини) під час шлюбу.

Закон передбачає право подружжя на укладення договору про утримання одного з них, у якому визначаються **умови, розмір та строки виплати аліментів**.

Подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання в обмін на набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати. Цей та інші договори мають бути нотаріально посвідчені і підлягають державній реєстрації.

5. Права та обов'язки батьків і дітей

СК України визначає особисті та майнові права та обов'язки батьків і дітей.

Так, **батьки зобов'язані**: виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину.

Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

Закон забороняє будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Закон надає батькам такі **права щодо дитини**: переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини; право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам; право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Дитина має **право протистояти неналежному виконанню батьками своїх обов'язків** щодо неї, аж до звернення за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а при досягненні 14-річного віку – і безпосередньо до суду.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Закон зобов'язує батьків утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. Якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення 23-річного віку за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. У свою чергу, повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують

матеріальної допомоги. Закон звільняє від такого обов'язку дітей, якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені.

Мати або батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона або він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоко поведуться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; удаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Особа, позбавлена батьківських прав: втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; перестає бути законним представником дитини; втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми; не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання дитиною, право на пенсію та відшкодування збитків у разі втрати годувальника, право на спадкування); втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Разом із тим, особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання аліментів на дитину.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом **про поновлення батьківських прав**. Поновлення батьківських прав неможливе, якщо дитина була усиновлена й усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом. Поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

6. Опіка й піклування

Опіка та піклування - це правові форми захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів громадян.

Опіка й піклування встановлюються відповідними відділами та управліннями державної адміністрації районів, районів міст Києва та Севастополя, виконавчими комітетами міських чи районних у містах рад народних депутатів.

Опіка встановлюється: над неповнолітніми віком до 14 років, які з тих чи інших причин залишилися без батьківського піклування; над

громадянами, визнаними судом недієздатним унаслідок душевної хвороби або недоумства.

Піклування встановлюється: над неповнолітніми дітьми віком від 14 до 18 років, які з тих чи інших причин залишилися без батьківського піклування; над громадянами, визнаними судом обмежено дієздатними; над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права.

Опікуни і піклувальники призначаються переважно з числа осіб, близьких підопічному, тільки за їх згодою, а над повнолітніми особами - тільки на їх прохання. **Не можуть бути опікунами й піклувальниками** особи, які: не досягли 18 років; визнані судом недієздатними, або обмежено дієздатними; позбавлені батьківських прав; інтереси яких суперечать інтересам підопічних; які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами.

Дитина, над якою встановлено опіку, або піклування, має право: на проживання в сім'ї опікуна, або піклувальника, на піклування з його боку; на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності; на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону; на захист від зловживань із боку опікуна або піклувальника.

Опікун (піклувальник) зобов'язаний: виховувати дитину; піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток; забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти.

Опікун (піклувальник) має право: самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування; вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

СК України передбачає одну з форм правового захисту дітей - патронат. Так, за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання (за плату) у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття.